

Naslovnica: *Montpellierki klinček*
(*Dianthus monspessulanus*).

Foto: Elvica Velikonja.

Proteus

Izhaja od leta 1933

Mesečnik za poljudno naravoslovje

Izdajatelj in založnik: Prirodoslovno društvo Slovenije

Odgovorni urednik:

prof. dr. Radovan Komel

Glavni urednik: doc. dr. Tomaž Sajovic

Uredniški odbor:

Janja Benedik

prof. dr. Milan Brumen

dr. Igor Dakskobler

asist. dr. Andrej Godec

akad. prof. dr. Matija Gogala

dr. Matevž Novak

prof. dr. Gorazd Planinšič

prof. dr. Mihael Jožef Toman

prof. dr. Zvonka Zupanič Slavec

Lektor: doc. dr. Tomaž Sajovic

Oblikovanje: Eda Pavletič

Angleški prevod: Andreja Šalamon Verbič

Priprava slikovnega gradiva: Marjan Richter

Tisk: Trajanus d.o.o.

Svet revije Proteus:

prof. dr. Nina Gunde – Cimerman

prof. dr. Lučka Kajfež – Bogataj

† prof. dr. Miroslav Kalinšek

prof. dr. Tamara Lah – Turnšek

prof. dr. Tomaž Pisanski

doc. dr. Peter Skoberne

prof. dr. Kazimir Tarman

† prof. dr. Tone Wraber

Proteus izdaja Prirodoslovno društvo Slovenije. Na leto izide 10 števil, letnik ima 480 strani. Naklada: 4000 izvodov.

Naslov izdajatelja in uredništva: Prirodoslovno društvo Slovenije, Salendrova 4, p.p. 1573, 1001 Ljubljana, telefon: (01) 252 19 14, faks (01) 421 21 21.

Cena posamezne številke v prosti prodaji je 4,60 EUR, za naročnike 4,00 EUR, za dijake in študente 2,80 EUR.

Celoletna naročnina je 40,00 EUR, za študente 28,00 EUR. 8,5 % DDV je vključen v ceno. Poslovni račun: 02010-0015830269,

davčna številka: 18379222. Proteus sofinancirata: Javna agencija za knjigo Republike Slovenije in Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport.

<http://www.proteus.si>

prirodoslovno.drustvo@gmail.com

© Prirodoslovno društvo Slovenije, 2013.

Vse pravice pridržane.

Razmnoževanje ali reproduciranje celote ali posameznih delov brez pisnega dovoljenja izdajatelja ni dovoljeno.

Uvodnik

Aaron Swartz se je obesil ... Zanj nisem slišal še nikoli, dokler nisem v *Sobotni prilogi Dela* (19. januarja 2013) prebral prispevek novinarja Lenarta J. Kučiča z naslovom *Aaron Schwarz, računalniški programer. Smrt čudežnega dečka interneta*. Toplo ga priporočam v branje.

Aaron Swartz (ali Aaron Schwartz, 1986–2013) je namreč pogumno opozarjal na nekaj ključnih nevarnosti sodobne kapitalistične družbe: prvič, vedno večjo privatizacijo kulturne in znanstvene dediščine človeštva, ki bi morala biti prosto dostopna vsem ljudem, ter drugič, vedno brezobzirnejšo pravno zaščito tistih, ki to dediščino privatizirajo, in vedno manj tenkočutno pravno zaščito kulturnikov in znanstvenikov, ki to dediščino ustvarjajo. Tako tudi kulturniki in znanstveniki, kot delavci za stroji, postajajo vedno bolj predmet izkoriščanja. To je eden od načinov, kako si kapital podreja znanost in tiste,

ki jo ustvarjajo.

Da bi Swartzev poslednji boj bolje razumeli, moramo najprej prebrati njegov manifest o pravi svobodnega dostopa do informacij (*Guerilla Open Access Manifesto*, 2008), najdete ga na spletu. Manifest se začneja z besedami: »Informacija je moč. Kot vsako drugo moč tudi to moč nekateri ljudje želijo obdržati zase. Vso svetovno znanstveno in kulturno dediščino, ki že stoletja izhaja v knjigah in revijah, peščica zasebnih korporacij pospešeno digitalizira in 'odtujuje'. Želite prebirati najpomembnejše znanstvene dosežke? Izvolite, samo plačajte velike vsote denarja izdajateljem, kot je na primer Reed Elsevier.« Swartz je svoje ogorčenje nad privatizacijo znanja izrazil zelo slikovito: »Siliti akademike, da plačujejo zato, da bi lahko brali svoje kolege? [...] Oskrbeti z znanstvenimi članki tiste z elitnih univerz v najbolj razvitih deželah, ne pa

otroke s svetovnega juga? To je sramotno in nesprejemljivo.« Nikakor se ni mogel sprijazniti s tistimi, ki vdani v usodo samo še tarnajo: »Saj se strinjam, toda kaj naj storimo? Podjetja imajo založniške pravice, z zaračunavanjem dostopa do znanstvenih člankov ustvarjajo ogromno denarja in to je popolnoma zakonito – ničesar ne moremo storiti proti temu.«

Swartzev odgovor na zakonsko urejeno privatizacijo znanja je bil »radikalen«: »Ni pravično, če se ravnamo po nepravilnih zakonih. Čas je, da z državljsko neposlušnostjo odkrito izrazimo naše nasprotovanje zasebnemu ropu javne kulture. [...] Vzeti moramo informacije, kjerkoli so že shranjene, narediti kopije in jih deliti z ljudmi po svetu. [...] Kupiti moramo skrivne podatkovne zbirke in jih objaviti na spletu. Plačljive znanstvene revije moramo presneti in jih naložiti na prosto dostopne spletne strani.« Pravo taka dejanja opredeljuje kot »krajo« ali »piratstvo« in jih po moralni zavrženosti izenačuje na primer z »ropom ladje in ubojem njene posadke«. Toda – zapiše Swartz – »delitev bogastva znanja z drugimi ni nemoralno – ampak je moralna obveznost«. In konča s pozivom: »Če nas bo dovolj, ne bomo poslali samo odločnega sporočila proti privatizaciji znanja – ampak bomo privatizacijo znanja poslali na smetišče zgodovine.«

Swartzevo zadnje uresničevanje manifesta je bilo usodno. Pred dvema letoma je prek univerzitetnega omrežja Tehnološkega inštituta v Massachusettsu (MIT) začel prenašati plačljivo zbirko člankov iz digitalne knjižnice *Jstor* (*Journal storage*), dokler mu niso prekinili povezave. Potem je fizično vdrl v računalniški sistem inštituta in prenesel več milijonov znanstvenih člankov na prenosni računalnik. Urad generalne tožilke Massachusettsa ga je zato obtožil resnih kršitev zakona o računalniških prestopkih in kraje zasebne lastnine. Swartza so hoteli pripeljati pred poroto, čeprav je *Jstor* odstopil od tožbe (ne pa vodstvo MIT-a) in Swartz še ni objavil ali prepisal nobenega članka. »Čudežnemu dečku interneta« in aktivistu je grozila visoka kazen – milijon dolarjev kazni in do 35 let zapor. Swartz sojenja ni doživel. 11. januarja letos se je v svojem stanovanju obesil ... Sistem ga je strl.

Sistem ga je strl ... Stavek utripa od mračne zlovesčnosti, ki se polašča sodobnega človeka in

vseh njegovih področij delovanja. Uvodnik je od tod naprej namenjen razmišljanju o tej zlovesči moči »sistema«, ki danes že usodno (pre)oblikuje tudi znanost in »romantične« predstave o njej ter razoseblja znanstvenike in jim spodmika smiselnost njihovega početja.

Kaj torej je ta zlovesči »sistem«, ki ima tako moč nad človekom, da mu lahko ogrozi možnost osebne samouresničitve – drugače in z besedami Ericha Fromma povedano (beri uvodnik v četrti številki *Proteusa*), da mu skuša preprečiti možnost »uresničevanja enotnosti z njim samim, z njegovimi bližnjimi, z naravo« – ali celo popolnoma stre, kot je strla Aarona Swartza? Ta »sistem« je očitno del Frommovega »filtra«, ki ga družba »vsiljuje« svojim pripadnicam in pripadnikom, da bi si zagotovila svoj obstoj, to »vsiljevanje« pa ni nič nedolžnega, saj jim družba na ta način »omejuje« zavest o resničnosti in s tem preprečuje ustvarjanje njihove duhovne blaginje. Ker pa je ta »sistem« očitno tesno povezan tudi z vlogo znanosti v družbi, predvsem s tisto vlogo, ki jo izraža pogosto izrečena in vse premalo premišljena trditev »v znanju je moč«, moramo v tem uvodniku posvetiti posebno pozornost eseju italijanskega filozofa Giorgia Agambena *Kaj je aparat?* (Stanford, 2009).

Agamben človeško družbo razdeli v dva dela: v živa, človeška bitja in družbene »aparate« (v Frommovem besednjaku so to sestavine »družbenega filtra«), ki jim človeška bitja nikakor *ne morejo pobegniti*. Človek se pač lahko uresničuje *le* v družbi in od nje *priznanih* oblikah življenja – družbenih aparatih *moči*. Agamben šteje mednje dobesedno vse, kar *upravlja* s človekovim življenjem v družbi. Najbolj očitni aparati *moči* so zapori, norišnice, izobraževalne ustanove, veroizpovedi, gospodarstvo, pravni ukrepi in tako dalje, bolj prefinjeni pa med drugim umetnost, filozofija, znanost, tehnologija ter celo jezik sam (do zavesti se le redko prebije izkušnja, za katero jezik nima besede).

Med človeškimi bitji, željnimi svobode, in družbenimi aparati moči, ki »terjajo« od človeških bitij *pokornost*, ves čas poteka nepopustljiv boj. Bojišče je *človekova osebnost*. Vsak družbeni aparat moči zahteva od človeka, da mu »izroči« svojo osebnost. Nevarnosti bistva sodobnih aparatov oziroma zlovesčega razumevanja resnice, ki zaznamuje to bistvo, se je morda najbolj za-

vedal Martin Heidegger. Brati je treba le njegovo predavanje *Vprašanje po tehniki* (1953) (*Predavanja in sestavki*, Ljubljana, 2003). Heideggerjev jezik je težak, misel pa globoka, zato je najbolje, da njegovo razumevanje zlovesčega in zanikovalskega načina »razkrivanja« resnice, ki sicer izvira iz bistva tehnike in obvladuje sodobni svet, razložimo s primerom prometnega letala na vzletišču. Ta zanikovalski način prometno letalo na vzletišču »razume« in »razkriva« samo kot nekaj, kar je »postavljeno na razpolago za zagotovitev možnosti transporta«, »skriva« in »zanikuje« pa njegovo samostojno bitnost, to, da letalo sploh je. Nič bolje se ne godi človeku, tudi on kot enkratno človeško bitje danes ne pomeni »nič«, tudi on je le uporabni »predmet«, kot priča vsakdanje govorjenje o človeku kot »delovni sili« oziroma »človeškemu viru«. Heidegger pa je zaslutil še nekaj – da ta zlovesča moč utegne človeku odtegniti izkušnjo neke prvotnejše resnice, in sicer čudenje nad nedoumljivo navzočnostjo sveta in človeka v njem. Izkušnja te resnice je pesniku Edvardu Kocbeku dvignila samopodobo do nebes in mu porodila eno najlepših pesmi *Molitev*: *In vendar / moram reči: / sem / in bil sem / in bom, / in zato sem več / od pozabljanja, / neizmereno več / od zanikanja, / neskončno več od nič*.

Zdaj se lahko vrnemo k znanosti in znanstvenikom na univerzi v dobi sodobnega zanikovalskega »razkrivanja« resnice. Znanost kot eden od najpomembnejših »aparátov« moči – družbo »oskrbujejo« z »uradnim« razumevanjem resnice – je *večplastna* družbena dejavnost in kot taka svojo »notranjo« vsebino nujno izvaja v družbenih institucionalnih oblikah – »aparátih« moči. »Življenje« znanosti lahko metaforično ponazorimo z rusko igračko babuško: največja babuška v sebi skriva manjšo, ta pa v sebi še manjšo. Najmanjša babuška predstavlja znanost v ožjem smislu – k njej se povrnemo kasneje –, srednja in največja babuška pa »upravljalška« znanstvena »(pod)aparata« moči (nista pa edina, kot bomo videli). Srednja babuška predstavlja univerzitetna habilitacijska merila, ki *neprizivno odločajo* o *ohranitvi* ali *izgubi delovnega mesta* profesorjev na univerzi. Glavno merilo znanstvene uspešnosti profesorjev je predvsem število objav v *tujih mednarodnih revijah*. To pa pomeni, da so merila neposredno *odvisna* od največje babuške, ki predstavlja *politiko* najbogatejših *zasebnih založnic*

plačljivih znanstvenih revij na svetu. Prav to politiko je popolnoma upravičeno napadal Aaron Swartz, privatizacija znanstvene dediščine namreč poleg tega, da grobo izkorišča znanstvenike, ogroža tudi ustvarjalni dialog v akademski skupnosti sami ter preprečuje širši javnosti dostop do novih spoznanj. Korporativne znanstvene revije z objavljanjem modnih vsebin in zapostavljanjem teoretskih in družbenokritičnih raziskav pa celo *opredeljujejo*, kaj sploh je znanost (Maja Breznik in Rastko Močnik: *Humanistika in družboslovje v primežu liberalne Evrope*, 2008). To postane še jasnejše, če naš model babušk razširimo še z eno, evropsko znanstveno politiko, ki daje izrazito prednost pretežno empirističnim in aplikativnim znanstvenim raziskavam – predvsem na področju tehnologij –, ki jim *izhodišča določa naročnik*. Prednost imajo zato »trde« znanosti, ki jih je za ta namen mogoče »uporabiti«, družboslovje in humanistika pa zaradi »neuporabljivosti« ostajata manj pomembni. Znanost tako postaja vedno bolj tehnologija, znanstveniki pa le še *razosebljeni* »tehnologi«, ki »utrjujejo« *gospodstvo* obstoječega družbenega reda, svoje početje pa legitimirajo z ideologijo »znanosti« (Breznik, Močnik). In če pogledamo v najmanjšo babuško – vse zapisano najbrž ne bi bilo mogoče, če se ne bi novoveška znanost nekoč »rodila« iz prepričanja Francisa Bacona (1561-1626) in drugih, da je njena naloga *koristnostno obvladovanje* sveta. Takrat je znanje postalo *moč*, človek pa se je prenehal *čuditi nedoumljivi navzočnosti sveta*. Nejasna slutnja mi pravi, da bo človek Swartzev plemeniti boj izbojeval še le tedaj, ko bo uspel *omejiti moč* znanosti, to pa bo storil le, če ji bo *odprl* oči tudi za *nedoumljivo navzočnost sveta*. Prvi korak k temu cilju bo opravljen, ko se bodo znanstveniki začeli *kritično* zavedati, da znanost ni samo tisto sicer *koristno*, vendar tudi *problematično*, kar se skriva v najmanjši babuški, ampak tudi tisto *zlovesče* v drugih babuškah, ki jim *preprečuje* svobodo znanstvenega ustvarjanja, občutek za dostojanstvo sveta in izkušnjo »kocbekovskega« osebnega samouresničenja. Znanost bo tedaj postala tudi *politična* v najbolj plemenitem pomenu besede. *Politična* v smislu človekovega »uresničevanja enotnosti s samim seboj, s svojimi bližnjimi, z naravo«.

Tomaž Sajovic